

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. ГОСТ 9029-72 Стволы пожарные лафетные комбинированные. Технические условия. – М.: Изд-во стандартов, 1972. – 42 с.
2. ГОСТ 9923-67 Стволы пожарные ручные. Технические условия – М.: Изд-во стандартов, 1967. – 48 с.
3. ДСТУ 2802-94. Стволи пожежні лафетні комбіновані. Технічні умови Чинний 01.07.1996. – К: Держстандарт України, 2000. – 12.
4. Гавриш А.П., Ямпольський Л.С. «Гибкие робототехнические системы: Учебник. – К.: Выща школа. Головное издательство, 1989. – 407 с.
5. Офіційна інтернет-сторінка сайту <http://www.roboclub.ru/>
6. Офіційна інтернет-сторінка сайту <http://www.rantex.ru/>

УДК 539.3

О.М.Римар, к.т.н., доцент (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

ДОТИЧНІ НАПРУЖЕННЯ ДЛЯ УМОВ ЛІНІЙНОГО КОНТАКТНОГО НАВАНТАЖЕННЯ

Знайдено формули для визначення дотичних напружень для умов лінійного контактного навантаження $k=1$. Врахування таких напружень збільшує ефективність розрахунку машин та механізмів, в тому числі і пожежної техніки, на надійність та довговічність. Це стосується роликів підшипників кочення, зубчастих передач і т. і. Виконано аналіз напруженого стану контактуючих деталей та показано наявність дотичних напружень τ_{yz} в точках площини $z = 0$.

Вступ. Напружений стан, зношування та довговічність машин та механізмів, деталі яких працюють в умовах контактної навантаження, визначаються нормальними та дотичними напруженнями. В роботі [1] запропонований розв'язок просторової контактної задачі теорії пружності про стискання двох тіл подвійної кривизни нормальним зовнішнім зусиллям, який показує наявність в точках площадки контакту дотичних напружень τ_{xz} , τ_{yz} . Такі напруження виникають при відсутності однонаправлених вздовж осей x та (або) y зовнішніх дотичних зусиль в області контакту двох пружних тіл, де поверхні тіл ідеальні та гладкі. Дотичні напруження впливають на надійність та довговічність технічних засобів протипожежної техніки, деталі яких працюють в умовах лінійного навантаження просторової контактної задачі. Це стосується пожежних насосів, вузлів з роликівими підшипниками кочення та інших складових протипожежної техніки, а тому аналіз такого напруженого стану важливий при конструюванні та оптимізації геометричних параметрів технічних засобів.

В роботах [2,3] нами одержано формули, що визначають дотичні напруження для довільної точки тіла в загальному випадку еліптичної площадки контакту просторової задачі теорії пружності.

В роботі (4) для часткового випадку цієї задачі – лінійного контакту $k=1$ – одержано формули, які можна представити в тригонометричній формі, використавши підстановку $t = b^2 \cdot \operatorname{tg}^2 \varphi$:

$$\tau_{xy} = 0, \quad \tau_{xz} = 0, \quad (1)$$

$$\tau_{yz} = -\frac{p_o}{1+2\nu} \cdot \bar{y} \cdot \left\{ \frac{\bar{z}^2 \cdot \operatorname{ctg} \varphi \cdot \cos^4 \varphi}{\sqrt{(1-k^2 \sin^2 \varphi)} \left[1 - \frac{\bar{x}^2 \cdot k'^2 \cdot \cos^4 \varphi}{(1-k^2 \sin^2 \varphi)^2} - \bar{y}^2 \cdot \cos^4 \varphi \right]} + \nu \cdot ab^2 \cdot I_7 \right\}, \quad (2)$$

де

$$I_7 = \frac{2}{ab^2} \int_{\varphi}^{\pi/2} \cos \psi d\psi = \frac{2}{ab^2} (1 - \sin \varphi) \quad (3)$$

$$\varphi = \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{t}}{b}, \quad (4)$$

$$k' = b/a, \quad k^2 = 1 - k'^2, \quad (5)$$

k – ексцентриситет еліпса площадки контакту, k' – коефіцієнт деформації цього ж еліпса, ν – коефіцієнт Пуассона; a, b – півосі еліпса площадки контакту, t – найбільший корінь [5] рівняння

$$\frac{x^2}{a^2+t} + \frac{y^2}{b^2+t} + \frac{z^2}{t} - 1 = 0, \quad (6)$$

$\bar{x}, \bar{y}, \bar{z}$ – безрозмірні координати, $\bar{x} = \frac{x}{b}$ .... ; $p_o = \frac{3P}{2\pi ab}$ – тиск в точці $x = O$, розташованій на лінії початкового контакту тіл. Для нашої задачі цей тиск знаходиться за формулою

$$p_o = \frac{2P}{l\pi b},$$

де l – довжина лінії контакту, P – зусилля стискування.

Постановка задачі. Наведені вище формули громіздкі та складні для практичного використання в інженерній практиці. Знайдемо формули для визначення дотичних напружень у частковому випадку $k=1$, тобто для початкового контакту двох тіл по лінії, та на їх основі виконаємо аналіз особливостей напруженого стану контактуючих тіл.

Дослідження. Для точок тіл $z > 0$, які початково контактують по лінії ($k=1, k'=0, a \rightarrow \infty$) формулу (2), після перетворень із врахуванням формул (3),(4),(5),(6), представимо у вигляді:

$$\tau_{yz} = -\frac{p_o}{1+2\nu} \cdot \bar{y} \cdot \left\{ \frac{[l - \bar{y}^2 \cdot \cos^2 \varphi] \cdot \sin \varphi \cdot \cos^2 \varphi}{[l - \bar{y}^2 \cdot \cos^4 \varphi]} + 2\nu \cdot (1 - \sin \varphi) \right\}. \quad (7)$$

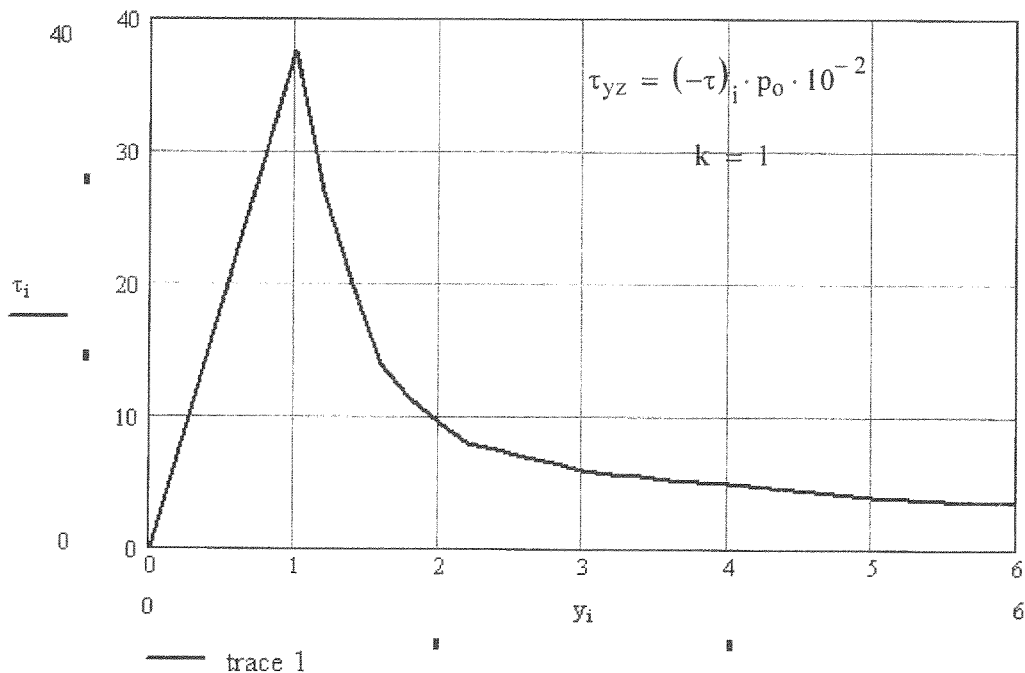

Рис. Розподіл дотичних напружень τ_{yz} вздовж безрозмірної осі $y = \bar{y}$ площини $z = 0$ півпростору ($\nu = 0,3$) для лінійного контакту, де точка 1 обмежує контур площадки контакту

Для початкового контакту по лінії ($k = 1$, $k' = 0$, $a \rightarrow \infty$, $t \neq 0$) із рівняння (6), ввівши підстановку $t = b^2 \cdot \text{tg}^2 \varphi$, одержимо формулу для обчислення кута φ для точок тіла $z > 0$:

$$\text{tg} \varphi = \sqrt{\frac{\bar{y}^2 + \bar{z}^2 - 1 + \sqrt{(\bar{y}^2 + \bar{z}^2 - 1)^2 + 4 \cdot \bar{z}^2}}{2}}. \quad (8)$$

Для обчислення кута φ в точках площини $z = 0$ за межами площадки контакту $y > b$ одержимо формулу із (8), тобто

$$\varphi = \text{arctg} \sqrt{\bar{y}^2 - 1}. \quad (9)$$

Одержана формула (7) є простою в користуванні та дозволяє легко обчислювати дотичні напруження τ_{yz} . Формули (1) показують відсутність дотичних напружень τ_{xy} та τ_{xz} у всіх точках контактуючих тіл, що відповідає фізичній сутності контактування та особливостей розподілу нормальних напружень у даному частковому випадку.

Розглянемо особливості розподілу дотичних напружень τ_{yz} . Із формул (2), (7) чітко видно, що ці напруження є функцією тільки двох координат y та z .

Найцікавішою є поведінка цих напружень для точок площини $z = 0$. Формула (7) визначає величину таких напружень для точок площадки контакту та за її межами.

Для точок площадки контакту обох контактуючих тіл $z=0$, $t=0$, тому за формулою (4) $\varphi = 0$.

Тепер, із формул (1), (7), для точок площадки контакту обох тіл виникає, що:

$$\left. \begin{aligned} \tau_{xy} &= 0, \quad \tau_{xz} = 0, \\ \tau_{yz} &= -p_0 \bar{y} \frac{2\nu}{1+2\nu}. \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

Аналіз формули (10) показує, що напруження τ_{yz} в точках площадки контакту не залежать від радіусів кривизни контактуючих тіл. Розподіли напружень τ_{yz} в межах площадки контакту для обох тіл, одне із яких може бути і півпростором, є ідентичними лише

тоді, якщо для тіл ідентичними є сталі Ламе (10). В інших випадках розподіли є подібними, але в конкретних точках площадки контакту для кожного тіла напруження різні за величиною. Для значення коефіцієнта Пуассона $\nu \rightarrow 0$ напруження $\tau_{zy} \rightarrow 0$. У випадку, якщо $\nu \rightarrow 0,5$ - напруження $\tau_{zy} \rightarrow \max$. Або, узагальнюючи: у контакті двох тіл, твердого та надзвичайно пружного, площадка контакту утвориться за рахунок деформації останнього. При цьому для нього $\tau_{zy} \rightarrow \max$. Для твердого тіла деформації будуть відсутні, а $\tau_{zy} \rightarrow 0$. Звідси важливий висновок: **напруження τ_{zy} в межах площадки контакту виникають внаслідок її утворення**, тобто в результаті деформування поверхні кожного тіла в околиці $z \rightarrow 0$ в умовну площину $z = 0$ - площадку контакту.

Тепер можна знайти напруження τ_{yz} , τ_{zy} для площини $z = 0$ у випадку контактування циліндричного тіла з пружним півпростором.

Для півпростору напруження τ_{zy} , на основі формули (7), будуть визначатися за формулою

$$\tau_{zy} = -\frac{P_0}{1+2\nu} \cdot \bar{y} \cdot \{2\nu \cdot (1 - \sin\varphi)\}, \quad (11)$$

де для точок за межами площадки контакту φ визначається формулою (9), а для точок площадки контакту $\varphi = 0$.

На рис. відображені особливості розподілу дотичних напружень τ_{zy} вздовж осі y площини $z = 0$ півпростору. В точці $y = b$ виникає значна концентрація таких напружень, величиною $0,375 p_0$. Тут малоймовірно часткове проковзування в контакті, оскільки напруження в точці $y = b$ не прямують до безмежності. При зростанні координати y ці напруження асимптотично наближаються до нуля на безмежності. Такі напруження розташовані по обидві сторони точки 0 , є симетричними відносно площини xOz та **змінюють знак** для від'ємної осі y , тобто вони не є однонаправленими вздовж осі y та, для півпростору, виникають і в точках за межами площадки контакту.

Для точок циліндричного тіла в площині $z=0$ ці напруження визначаються формулами (10) в межах площадки контакту, оскільки за межами площадки $z > 0$ за рахунок кривизни тіла.

Очевидно, що для точок циліндричного тіла за межами площадки контакту $y > b$ напруження τ_{zy} не зникають: вони переходять на зовнішню циліндричну поверхню з радіусом кривизни в площині yOz . В точках циліндричної поверхні обертання з радіусом кривизни R напруження τ_{zy} обчислюються для конкретного значення радіуса R за формулою (7), але при цьому безрозмірні координати для точок на поверхні зв'язані формулою

$$\bar{z} = \sqrt{R^2 - 1} - \sqrt{R^2 - \bar{y}^2}.$$

У частковому випадку $k=1$, $z=0$ виявлені дотичні напруження τ_{zy} не можуть виникати внаслідок тертя в контакті від направленої вздовж осі y зовнішньої дотичної зусилля (таке зусилля за умовами задачі відсутнє), з причини шорсткості контактуючих поверхонь (такі параметри не враховують математична та фізична моделі задачі), внаслідок адгезії чи тертя в точках площадки контакту тіл (такі напруження наявні за межами площадки контакту та після максимуму в точці $y = b$ асимптотично прямують до нуля в точках $\varphi \rightarrow \pi/2$). Для контактуючих тіл із ідентичними радіусами кривизни в площині zOy та із одного матеріалу (ідентичними сталими Ламе) в конкретних точках площадки контакту обох тіл з ідентичними координатами (x,y) напруження τ_{zy} однакові за величиною для кожного тіла, при цьому контактуючі ідентичні точки обох тіл не можуть *переміщуватися одна відносно другої* в будь-якому напрямку, тобто між ними *неможливе тертя ковзання* і т.і. Але такі точки кожного тіла будуть переміщуватися відносно точок - своїх сусідів - із координатами $(x \pm \delta x, y \pm \delta y)$ в перпендикулярному відносно площини $z = 0$ напрямку, утворюючи при

цьому площадку контакту внаслідок деформації кривизни тіла. Ось такі переміщення і є найімовірнішою причиною виникнення напружень τ_{zy} . В даному випадку такі напруження виникають тільки в площині yOz , де наявна та більша від нуля сумарна кривизна контактуючих тіл !!

Нам невідомі чіткі пояснення та означення причин виникнення цього явища у відомих дослідженнях.

Враховуючи вище наведені аргументи, вводимо гіпотезу про те, що напруження τ_{zy} появляються в результаті **утворення площадки контакту** і ілюструють для точок цієї площадки явище контактного деформування тіл, кожне з яких (в тому числі і півпростір) діє як пружно деформуючий фактор - "пружний слабкий індентор" - стосовно іншого. З цієї точки зору для $k = 1$ логічно обумовлена відсутність напружень τ_{xz} (1), оскільки в площині xOz відсутня кривизна обох тіл.

Висновки

1. Знайдено формули (7), (10), (11) для визначення дотичних напружень у частковому випадку просторової задачі теорії пружності для умов лінійного контактного навантаження $k=1$. Врахування таких напружень збільшує ефективність розрахунку машин та механізмів, в тому числі і пожежної техніки, на надійність та довговічність.

2. Для точок площини xOz і лінії початкового контакту всі дотичні напруження відсутні, що відповідає прийнятій передумові про відсутність зовнішніх дотичних навантажень, однонаправлених вздовж осей x та (або) y .

3. Виконано аналіз напруженого стану контактуючих деталей та виявлено наявність дотичних напружень τ_{zy} в точках площини $z = 0$.

4. На контурі площадки контакту ($y=b$) в площині $z = 0$ виникає значна концентрація дотичних напружень, наприклад, $\tau_{zy} = 0,375 p_0$ для $\nu = 0,3$.

5. Розподіли напружень τ_{zy} в межах площадки контакту для обох тіл, одне із яких може бути і півпростором, є ідентичними лише тоді, якщо ідентичними є сталі Ламе тіл. В іншому випадку розподіли є подібними, але в конкретних точках площадки для кожного тіла напруження різні за величиною.

6. Напруження τ_{zy} виникають тільки в площині yOz , де наявна та більша від нуля сумарна кривизна контактуючих тіл.

7. Напруження τ_{zy} розташовані по обидві сторони точки 0 , є симетричними відносно площини xOz та **змінюють знак** для від'ємної осі y , тобто вони не є однонаправленими вздовж осі y та виникають в точках, які обмежують тіла за межами площадки контакту, в тому числі і для точок площини $z = 0$.

8. Для ідеальних та гладких поверхонь наявність дотичних напружень та особливості їхнього розподілу в площині $z = 0$ дозволяють ввести гіпотезу про те, що такі напруження появляються в результаті **утворення площадки контакту**.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Римар О.М. Система переміщень точного розв'язку просторової контактної задачі // Зб. наук. пр. – Львів: Асоціація "Автобус", 2000 – Вип.4. – С. 96-100.
2. Римар О.М., Римар М.О. Загальний вигляд формул для дотичних напружень задачі Герца // Зб. наук. пр. – Львів, Асоціація "Автобус", 2001 – Вип.5. – С. 130-133.
3. Римар О.М., Штангрет Б.С. Дотичні напруження для еліптичного контакту просторової задачі // Вісник НУ "Львівська політехніка". – Львів, 2002. – №442. – С.112-117.
4. Римар О.М. Дотичні напруження для лінійного контакту задачі Герца // Зб. наук. пр.- Пожежна безпека. – Львів: ЛШПБ, 2002. – № 2. – С.161 – 164.
5. Римар О.М. Визначення меж інтеграла ньютонівського потенціала простого шару // Зб. наук. пр.- Львів: Асоціація "Автобус", 2000. – Вип.3. – С. 103-105.